

GÁL ZSÓFIA

„HITBEN ÉS HAZASZERETETBEN MEGERŐSÖDVE”

A Hirschler József által megrendelt kolozsvári épületek (1906–1916)

Hirschler József életútja

■ Hirschler József 1874. március 17-én született Újpesten, szerény, vallásos családban. Apja, Hirschler János asztalos volt, édesanyja, Vapara Jozefa nap-számosként dolgozott. József a család második gyermeke volt, nővére Irma, öccsét Bélának hívták.¹ A négy polgári osztály elvégzése után tanulmányait a Budapest V. Kerületi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban folytatta.² Ezt követően a piarista főgimnázium tanulója lett, majd kimagasló tanulmányi eredményeinek köszönhetően felvételt nyert az esztergomi küsszemináriumba és a papneveldebe.³ Vélhetően az esztergomi szeminárium prefektusa, Majláth Gusztáv Károly támogatásával került előbb a bécsi Pázmáneumba, majd a római Collegium Germanico-Hungaricumba,⁴ ahol végül kettős doktorátust szerzett, bölcsletről és teológiáról.⁵ A Rómában töltött hét év rendkívül mély benyomást tett a fiatal papnövendékre, mind vallási, mind kulturális és művészeti szempontból. Ezt az időszakot élete legszebb korszakaként emlegette.⁶ Szerény anyagi körülményeiből adódóan kénytelen volt munkát vállalni, egy művészeti lap megbízásából cikksorozatot írt Róma műkincseiről, így autodidakta módon közelről ismerhette meg az Örök Város antik és keresztény hagyatékát.⁷ Tanulmányai befejeztével 1900. október 28-án szentelték pappá Rómában.⁸

Teológiai doktori címének megszerzését követően, Erdélybe érkezve Majláth Gusztáv Károly püspök a kolozsvári Szent Mihály-plébánián káplán-hitoktatóvá nevezi ki 1901. július 7-én.⁹ A belvárosi leányiskola, illetve a tanítónőképző tanáraként már ekkor szembesült a nőnevelés aktuális kérdéseivel és problémáival. Oktatói, nevelői elhivatottságát az 1906-ban írt, *Az elemi kath. vallásoktatás módszere* című könyve jelzi.¹⁰ A Szent József fiúnevelő intézet igazgatójaként újragondolta a diákok iskolai életét, nem csupán a színvonalas oktatásra, hanem az aktív kikapcsolódásra is nagy hangsúlyt fektetve, továbbá felújította a szeminárium épületét, s újrászervezte az Oltáregyesületet.¹¹ Az 1905. május 22-én megüresedett plébánosi székbe Majláth Gusztáv Károly püspök őt nevezte ki az elhunyt Biró Béla utódjául.¹²

Az 1906. február 25-én zajló plébánosválasztó közgyűlésen a szavazók három jelöltre adhatták le voksukat. A legtöbb szavazatot Pál István (251), dr. Kászonyi Alajos (223), valamint dr. Hirschler József (192) kapta, közülük választotta ki Majláth Gusztáv Károly püspök az új plébánost. Amint azt a választmánynak címzett levelében írja, a választás „nem csekély nehézségébe került”, de végül a legkevésbé szavazatot szerző dr. Hirschler Józsefet nevezte ki a funkció betöltésére. Indoklásában a következő sorokat olvashatjuk:

„[...] felsőbb tanulmányait hét éven át ernyedetlen szorgalommal a pápai Gergely egyetemen Rómában végezte, s kinek jeles lelki tehetségei, alapos bölcse-

leti és hittani tudománya, többféle nyelvismerete, az egyházi szónoklat és hitoktatás terén szerzett gyakorlata, a testi és lelki betegek gondozásában tanúsított kitaratása és tapintata, a kórházi apácák lelki gondozásában, valamint a Báthory-féle egyetemi fiúnevelő intézetnek az anyagiakban és szellemiekben egyaránt három éven át teljesített eredményes szolgálata, szívós munkaereje és komoly egyházas gondolkodása azt a meggyőződést keltette bennem, hogy ezen nehéz felelősséggel járó plébánosi állás betöltésével őt bízzam meg.¹³

A másik két jelöltről viszonylag kevés információval rendelkezünk. Maga Biró Béla feltételezhetően Pál Istvánt (1854–1935), az Oltáregyesület tiszteletbeli elnökét szemelte ki utódjául.¹⁴ Pál ezt követően státusi referensként volt tevékeny, később Udvarhelyen plébános, az impériumváltást követően pedig a román szenátus tagjaként volt aktív. A Hirschlerrel nagyjából egyidős Kászonyi Alajost (1875–1946) két évvel később karcfalvi plébánossá nevezték ki, 1921-től kezdődően a teológián tanított, később az intézmény rektorává nevezték ki, majd szemináriumi rektor lett Gyulafehérváron.¹⁵ Tanulmányi hátterükről keveset tudunk, mindössze annyit, hogy Kászonyi a bécsi Pázmáneum diákja volt.

Mindezt számba véve joggal feltételezhetjük, hogy a fiatal Hirschler kinevezésében fontos szerepet játszott a püspökkel való korábbi, még iskolai éveire visszanyúló személyes ismeretség. Majláth bizonyára jól ismerte Hirschler képességeit, tudott kiváló tanulmányi eredményeiről, elkötelezettségéről, s ő maga volt az, aki ajánlásával Itáliába segítette őt, előkészítve ezzel későbbi pályáját. Sas Péter a plébánosról szóló monográfiájában megjegyzi, hogy a római anyakönyvben Hirschler mint az erdélyi egyházmegye papnövendéke szerepel, ajánlója pedig nem más, mint Majláth Gusztáv Károly volt. Sas valószínűnek tartja, hogy ekkor már sejtethető volt Majláth erdélyi római katolikus püspökké való kinevezése, s ilyen formán Hirschler tanulmányainak támogatása sem véletlenszerű. Feltehetően már ekkor kiszemelhetette a fiatal, tehetséges papnövendéket,¹⁶ akinek elméleti felkészültsége mellett az iskolaügy és a nőnevelés iránti elkötelezettsége is ígéretesnek bizonyult.

Hirschler József mint építető

■ Kinevezését követően Hirschler rövid időn belül beváltotta a személyéhez fűzött reményeket. Három évtizedig tartó hivatali idejének első, a világháborúig tartó időszakában több új épület és intézmény létrehozása, illetve megújítása kötődött nevéhez. Beiktatását követően mindössze fél évvel kezdeményezésére az egyház iskolaszéke a korábban megszüntetni kívánt Auguszteum újr alapítása mellett döntött, átépítve és kiegészítve az iskola rendelkezésére álló ingatlanokat. Az újjászervezett iskola sikerén felbátorodva néhány évvel később az egyház egy új oktatási intézmény megalapítását vette tervbe. A Ferenc József (ma Horea) úton felépülő Marianum a kolozsvári leánynevelés egyik legfontosabb intézményévé vált, épülete a korszak iskolaépítészetének legkiemelkedőbb példái közé sorolható. Harmadik fontos vállalkozása a Sétatér melletti plébánosi javadalom bérházakkal való beépítése volt. A következőkben az épületeket megtervező építészek, valamint a megvalósult tervek mellett a papíron maradt tervekről is beszámolunk.

A tervezők

■ A római katolikus egyház által ebben az időszakban foglalkoztatott három építész közül egyik sem volt kolozsvári vagy erdélyi. Pápai Sándor (1871–1927) Gyöngyösön született, tanulmányait a budapesti Műegyetemen végezte, majd ezt követően 1898-tól állt mérnökként az egyház szolgálatába.¹⁷ Nevéhez számos

egyházi megrendelésű épület kötődik Erdély-szerte.¹⁸ A korábban mérnöki felülvizsgálati munkákat végző építész első ismert kolozsvári épülete az 1905-ben tervezett Unió utca 3–5. szám alatti¹⁹ bérház, mely mind tömegében, mind részleteiben historizáló megoldásokat mutat. Az Auguszteum 1907-ben tervezett épületein már a historizmus és a szecesszió jegyeinek a keveredése figyelhető meg, míg néhány hónappal később születő meg nem valósult tervsorozata már sokkal kiforrottabb, könnyedebb felfogású.

A székesfehérvári származású Hübner Jenő (1863–1929) bécsi tanulmányéveinek végeztével Budapesten telepedett le. Kezdetben Alpár Ignác irodájában volt tevékeny, majd idővel saját irodát hozott létre. A korban leginkább kórház-épületeiről számon tartott Hübner Erdélyben kevésbé volt ismert, kolozsvári megrendelése Alpár Ignác közbenjárásával magyarázható. Pályája során változatos stílusú épületeket tervezett, a historizáló munkák mellett már a kezdetektől megjelentek az éppen kibontakozó szecesszió hatását tükröző munkák, kései művei között pedig a modernizmus irányába mutató épületek is. Bár épületei az új stílussal szembeni nyitottságát bizonyítják, munkásságát szinte mindvégig meghatározta a tanulóéveiben mesterei által beléoltott historizáló szellem.²⁰

A legkevesebb információval Károly Lajosról (1873–?) és Markovits Sándorról²¹ rendelkezünk. Pecsétjük alapján megállapítható, hogy Budapesten működtetnek építészirodát, közös tevékenységükről azonban az eddigi kutatások kevés adattal szolgálnak. Kolozsváron 1910-ben tűnnek fel, amikor a római katolikus egyház felkérésére egy tizenkét bérházból álló együttest terveztek. A kivitelezési munkálatok folyamán két újabb meg nem valósult tervet készítettek az egyház számára, melyek mindegyike a népművészetből inspirálódó építészeti stílusjegyeket visel.

A megvalósult tervek

Az Auguszteum (Pápai Sándor, 1907)

■ A Hirschler által kieszközölt ingatlanbefektetések sorát az Auguszteum épülete nyitja, melynek átalakítására és részbeni újjáépítésére 1907-ben került sor. A Kül-Monostor utcai (ma Mócocok útja/Moșilor) telken már korábban is álló együttes az 1826-os alapítást követően fokozatosan alakult ki új épületek és épületrészek hozzáadásával. A 20. század elejére az Auguszteum épületeinek állapota az időközben végrehajtott javítások ellenére is olyannyira leromlott, hogy az oktatási tevékenység folytatására alkalmatlanná vált.²²

A római katolikus iskolaügy kérdéseivel Hirschler már plébánossá váló kinevezését megelőzően szembesülhetett. 1905 nyarán az iskolaszék által felvett jegyzőkönyv a római katolikus iskolák többségének esetében gyatra, oktatási tevékenységre alkalmatlan körülményekről tudósít. A legtöbb esetben a tantermek és a padok alapos kijavításának szükségességéről, azok hiányosságairól, a tanítói lakás alkalmatlanságáról, valamint a nemrég átadott, új iskolaépületek nem megfelelő használatáról olvashatunk.²³

Az Auguszteum esetében a helyzet kilátástalanságát tovább fokozta az iskola fenntartását szolgáló pénzalap elapadása. Mivel az egyházközségnek nem állt módjában a tanfelügyelőség felújítást célzó utasításainak eleget tenni, 1906 tavaszán az iskola fokozatos bezárása mellett döntöttek.²⁴ A bezárás melletti püspöki jóváhagyás ellenére Hirschler József plébános kezdeményezésére az iskolaszék fél évvel később újra napirendre tűzte az Auguszteum újjászervezésének kérdését.²⁵ A korábban megoldhatatlannak tűnő feladatot Hirschler az oktatási célra létrehozott Schütz-alap bevonásával oldotta meg, az oktatás újragondolásával és vezetésével pedig a Miasszonyunk iskolanővéreket bízta meg.

A döntést követően a tervek megvalósítása nem váratott sokáig magára. Az 1907 augusztusát követő három hónap alatt lebontották a haszontalannak vélt épületrészeket, s a jegyzőkönyvek tanúsága szerint októberben már javában zajlott az új iskola építése.²⁶ A tervező, valamint a kivitelező kilétéről jószerével csak a tervrajzok tanúskodnak, a különböző munkafázisok datálásában is ugyanerre a forrásra támaszkodhatunk.²⁷ A gyorsan elvégzendő átalakítás megtervezésével Pápai Sándort, a Római Katolikus Státus építészt bízták meg. Aki korábban – mint említettük – az Unió utcai bérház tervezőjeként bizonyíthatta szakértelmét.²⁸ Elképzeléseinek kivitelezője Sütő Lajos kőművesmester, kolozsvári vállalkozó volt. Tervei nyomán készült el az új, kétszintes iskolaépület, mely az óvodának is otthont adott, s ezzel egyező új megjelenést nyert az apácalak, illetve a főútra néző régi épületszárny.

Az Auguszteum telkén ma is álló három épület az iskola történetének ezt a fázisát őrzi. A főépület és az apácalak egységes köntösét a szecessziós és a historizáló stílusjegyek keveredése jellemzi. Több helyen fedezhetünk fel geometrikus mintákat, melyekből Pápai a népművészet formakincséből is merítve összetett díszítőmotívumokat komponált. Az új épület téralakítása a lineáris szerkesztés elvein alapul, terei folyosók mentén sorakoznak, főbejárata azonban nem az utca, hanem az épületek által közrezárt udvar felől nyílik.

A munkálatok gyors ütemű befejezésének köszönhetően a nővérek már 1907. szeptember 8-án beköltözhettek a felújított apácalakba, majd két hónappal később, december 1-jén a diákok előtt is megnyitotta kapuit az új iskolaépület.²⁹ Népszerűségét jól mutatja, hogy már a használatbavételt követő első évben felmerült az iskola bővítésének szükségessége.³⁰ Az Auguszteum bővítésének vélhetően a Marianum létrejötte szabott határt.

A Marianum Római Katolikus Leánynevelő Intézet (Hübner Jenő, 1910–1911, 1913–1916)³¹

■ A kibővült Auguszteum számára a felújított épület szűknek bizonyult, ezért a polgári leányiskolát a következő tanévtől a Ferenc József úton, az 1908 nyarán beszüntetett Schütz-iskolába helyezte át az egyház.³² A polgári iskola működését, melyben továbbra is a nővérek oktattak, Hirschler egyházpolitikai szempontból is kiemelkedően fontosnak tartotta, egyrészt a Kőváry-telepi iskolahiány miatt, másrészt mivel az elemi végeztével a katolikus leányoknak nem volt más lehetősége katolikus iskolában továbbtanulni.

A megoldás ideig-óráig megfelelőnek tűnt, ám az egyházközség 1910-ben tett intézkedései arra engednek következtetni, hogy az iskola igényeit e két épület együttesen sem tudta ellátni, ezért új beruházások váltak szükségessé a megfelelő működés érdekében. Hirschler a régi ingatlan helyébe egy többszintes, modern épületet álmodott meg, mely a tantermeken kívül az iskolát vezető apácáknak, illetve a más településről érkező diákoknak szálláshelyet is biztosított. A létrehozott tanintézménynek maga Hirschler József volt az igazgatója.

A Magyar Kereskedelmi Bank által támogatott nagyvonalú, internátust is magába foglaló építkezés Hübner Jenő Budapesten tevékeny építész tervei szerint valósult meg 1910 és 1911 között. A Marianum Római Katolikus Leánynevelő Intézet a korabeli iskolaépítészeti előírásokkal, valamint technikai vívmányokkal lépést tartó modern, tágas és impozáns épületet kapott, mely minden részletében a minőségi leánynevelést szolgálta. A felsőfokú leánynevelés ügye a 19. század utolsó éveiben vált különösen aktuálissá, amikor Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter nők számára is lehetővé tette előbb a magánérrettségi vizsgára való beiratkozást, majd az egyetemek bölcsész és orvosi karán való továbbtanulást. Az oktatási rendszer megreformálása és kibővítése egy új iskolatípust hívott életre. Magyarországon az első nyilvánossági joggal felruházott

leánygimnázium 1896-ban jött lére Budapesten,³³ s a fővárosi iskola létrehozását követően Kolozsváron a De Gerando Antonina vezette felsőbb leányiskola diákjai számára vált lehetővé magántanulóként érettségi vizsgát tenni. A Marianum létrehozása ilyen értelemben hiánypótló kezdeményezésnek bizonyult, amit az intézet sikere is igazolt.

A Ferenc József úton mélyen elnyúló telket Hübner Jenő mesterien kihasználta, logikus, könnyen áttekinthető belső tereket alkotva. Az épület mind technikai, mind esztétikai, higiéniai és pedagógiai szempontból eleget tett a kor igényeinek: a telken való elhelyezése egy tágas udvar létrehozását is lehetővé tette, figyelembe véve a funkcionalitás és a tantermek ideális megvilágításának szempontját is. A korabeli előírásoknak megfelelően az együtteshez tornaterem is kapcsolódott, mely az egyházi jellegből adódóan imateremként, valamint díszteremként is hasznosult. A nővérek hitgyakorlatát ezenkívül egy igényes kialakítású, mázas kerámiával és falképekkel ékesített kápolna szolgálta.

Az intézmény hiánypótló jellegét jól mutatja, hogy méretes épülete már az első években szűknek bizonyult, ebből kifolyólag az egyházközség további bővítésére vállalkozott. A második emeleten elhelyezett, bentlakó diákok számára kialakított tereket egy külön internátusi szárnyba költöztették, a felszabaduló teret tantermeknek engedve át.³⁴ Az új épületrész megvalósítását az I. világháború kitörése nagyban megnehezítette. A háborús körülmények okán az építőanyagok beszerzése nehézkessé vált, a drágulás és a munkaerőhiány miatt a kivitelezés több ízben szünetelt. Az 1913 őszen megkezdett internátus felavatására végül 1916 decemberében került sor.³⁵

Az Arany János utcai³⁶ bérházak (Károly Lajos és Markovits Sándor, 1910–1916)³⁷

■ A 19. század végére jellemző ipari és gazdasági fellendülés Európa-szerte – akárcsak Kolozsváron – maga után vonta a városi lakosság megnövekedését. Az ipari forradalom következtében kialakuló kapitalista gazdaság a vidékről a nagyobb városokba vonzotta a jobb megélhetést remélő lakosságot, aminek hatására a nagyobb városokban lakáshiány lépett fel. A kereslet hirtelen megnövekedésével a városok nem tudtak lépést tartani, ezért a bérleti árak a kínálat minőségére való tekintet nélkül az egekbe szöktek, sokszor nyomorúságos körülményeket eredményezve. A tőkeerős vállalkozók korán meglátták az ingatlankonjunktúrában rejlő lehetőséget, elhözva ezzel a bérházépítés virágkorát.³⁸ Az építetők között ebben az időszakban főként vagyonosabb magánbefektetőket és vállalatokat találunk, de bérházépítés az egyházak vagy sikeres pályát bejáró értelmiségiek számára is vonzó befektetési lehetőségnek bizonyult. A lakásbérlés társadalmi különbségekre való tekintettel függetlenül általános gyakorlattá vált, az ideiglenesen letelepedő tehetősebb polgárok és a munkát kereső, szerényebb anyagi háttérrel rendelkező dolgozók számára egyaránt kézenfekvő megoldást jelentett.³⁹

A kolozsvári sétatér melletti részben szabadon álló plébánosi javadalom beépítése ilyen tekintetben logikus és várható lépésnek mondható.⁴⁰ A felvetések között kezdetben a telek egészben való vagy parcellánkénti eladása is felmerült, de a választmány végül 1909-ben a beépítés mellett döntött. Gombos Benő kolozsvári vállalkozó közvetítésével így Károly Lajos és Markovits Sándor 12 bérház felépítésére tett javaslatot, melynek építési költségeit saját nevükre felvett bankkölcsönből tervezték fedezni, az épületeket pedig a mindenkori plébánosnak fizetett évi járadékért cserébe 50 évig kívánták használni.⁴¹ Az épületek kivitelezése pénzügyi nehézségekből kifolyólag, majd később az első világháború kitörése miatt hosszú éveket vett igénybe, melyek során megjelenésük – tervezőváltás okán is – imitt-amott módosult és egyszerűsödött.⁴² Az anyagi bonyodalmak okán az egyházközség vélhetően ekkor mondott le a telken álló

három egyszintes épület lebontásáról s ezzel együtt négy új épület felépítéséről. A bérházak végső kivitelezése Goll Elemér építész nevéhez, valamint Schreiber Gyula cégéhez köthető.⁴³

A város peremén, a sétatér közvetlen szomszédságában elterülő telek adottságai kiválóak voltak a minőségi lakókörnyezet megteremtésére. Károly Lajos és Markovits Sándor ennek megfelelően zárt sorú beépítés helyett szabadon álló bérházak sorát tervezte meg. A nyolc bérházból álló együttesen a magyar népművészetből inspirálódó szecesszió és a bécsi geometrizáló irány keveredése figyelhető meg. A homlokzatok felületkezelése visszafogott, s bár egységes stílus és koncepció mentén épültek, mindegyiknek a tömege és a homlokzatformálása egyedi benyomást kelt.

Belső kialakítás tekintetében változatos megoldásokat észlelhetünk. Egy-egy épület a korabeli gyakorlatnak megfelelően különféle méretű és komfortfokozatú lakásokat kínált, kezdve az ötszobás otthonoktól a félig bemélyített alagsorban kialakított házmesteri lakásig. A 19–20. század polgári igényeinek átalakulását jelzi, hogy míg az 1880-as években a konyha a szolgálati terek alapvető elemét képezte, s a fürdőszoba kialakítását gyakran nem tartották szükségesnek, a Fürdő utcai kisebb lakrészek esetében ennek ellenkezőjét figyelhetjük meg: a legszerényebb, kétszobás lakások mindegyikében a konyhával szemben a fürdőszobát tekintették elsődleges követelménynek.

A Szent Mihály-templom és a plébánia átalakítása (1906)

■ Az építészeti befektetések mellett fontos kiemelni néhány, a Szent Mihály-templomhoz kapcsolódó megrendelést. A legnagyobb építészeti beavatkozás az 1837 és 1859 között épült neogótikus tornyot érintette: mivel a szabadon átjárható alsó szint hajléktalanok tanyájává vált, a 20. század elején annak befalazása mellett döntöttek. Az így kialakuló zárt teret kápolnává alakították, mely immár csupán a templomtér felől volt megközelíthető. Ennek lezárt nyílásait új üvegablakokkal ékesítették. Emellett, a biztonságosság érdekében, a torony óraszerkezetének magasságában öntöttvas korlátot helyeztek el.⁴⁴

A templom berendezése látványos új elemekkel egészült ki: a Bakosi Bak Lajos által készített neogótikus főoltárt Hirschler átalakíttatta, a sekrestyébe pedig új „stílszerű” szekrényeket, asztalt, valamint új stállumokat, gyóntatószékeket és új kapukat⁴⁵ készíttetett, melyek Hevesi József műhelyében, saját tervei szerint készültek.⁴⁶ Kende János visszaemlékezésében továbbá szintén a Hirschler nevéhez köti a villanyáram templomba való bevezetését is, a Helios vállalat által készített műszaki terv tanúsága szerint azonban a tervezési folyamat már korábban, 1905-ben megkezdődött.⁴⁷

Mindössze utalás szintjén van tudomásunk a plébánia épületének 1906-ban történő átalakításáról.⁴⁸ A beavatkozás tervei egyelőre lappanganak, az épület egy korábbi alaprajza alapján azonban megállapítható, hogy a Hirschler által kezdeményezett felújítás és átalakítás a plébánia északi részét érintette. Vélhetően ekkor alakították ki a főépület északi, szecessziós bejáratát, és a mögötte nyúló folyosót, átgondolva az itt elhelyezett terek funkcióit, s minden bizonnyal ebben az évben építették fel a plébánia középső, udvari szárnyát is. Tervek hiányában csak sejtésünk lehet arra vonatkozóan, hogy az átalakítás megtervezésével Pápai Sándort bízták meg.

A meg nem valósult tervek

Pápai Sándor Arany János utcai bérházsorozat terve (1907)

■ A Fürdő utcai plébánosi javadalom hasznosításának ötlete az egyháztanács ülésein érdemben először 1909 őszén vetődött fel, egy különös tervsorozat

azonban mégis azt sejteti, hogy annak beépítés általi hasznosításának ötlete már korábban, 1907-ben is megfogalmazódott. A Gyulafehérvári Főegyházmegegye Kolozsvári Gyűjtőlevéltára egy Pápai Sándor által készített javaslatot őriz, mely a telek sétatér felőli részének beépítésére tesz javaslatot.⁴⁹ Noha az egyházközség gyűléseinek jegyzőkönyveiben nem találunk a kezdeményezésre való utalást, a részletes tervek és az ezekhez kapcsolódó költségvetési terv komoly építetói szándéokra enged következtetni.

A budapesti építéssz páros és az egyházi mérnök koncepciójának legszembe-tűnőbb eltérése a gazdaságosság és a helykihasználás eltérő megközelítése. Pápai elképzelése a megvalósultnál lényegesen kevesebb, mindössze három új, egyemeletes épülettel számol, nagy hangsúlyt fektetve a lehető legnagyobb zöld terület megőrzésére. A fennmaradó látványtervek alapján megállapítható, hogy az épületek könnyed – a lechneri vonalat követő – szecessziós megjelenése az Auguszteum főépületével számos hasonlóságot mutat. A kisebb tornyok mellett a geometrizáló elemekből komponált motívumok a legszembe-tűnőbbek, ugyanakkor érdekes észrevenni a téralkotásra jellemző lineáris szerkesztési módot.

Károly Lajos és Markovits Sándor Auguszteum-terve (1911)

■ Azt, hogy az egyházi iskolaszék mennyire vette komolyan az Auguszteum bővítésének gondolatát, források hiányában nehéz megállapítani. Egy dolog azonban bizonyos: az Arany János utcai épületek megtervezésével megbízott Károly Lajos és Markovits Sándor 1911-ben egy bővítési javaslatot készített az iskola és az óvoda számára.⁵⁰ Elképzelésük a Pápai által tervezett épületből indult ki, a teremhiányt a régi struktúra megtartása mellett egy újabb emelet és egy fél manzárd ráépítésével kívánták megoldani. A megváltozott épülettömeg a homlokzat átalakítását azonban megkövetelte. Károly és Markovits az Arany János utcai bérházakhoz nagyban hasonló megoldásokat alkalmazott. Rajzaikon a népi építészet és a szecesszió formavilága köszön vissza néhány geometrizáló elemmel vegyítve, sokkal kevesebb teret engedve a historizáló hagyománynak. A homlokzat ritmusát a rusztikázott felületek, ívelt és egyenes záródású ablakformák, valamint a tető megmozgatott tömege adja.

Corvinus Szálló (Károly Lajos és Markovits Sándor terve, 1911)

■ A Fürdő utcai bérházak megtervezésével egy időben Károly Lajos és Markovits Sándor egy szálloda számára is tervrajzokat készített. A megrendelés háttéréről nem rendelkezünk pontosabb adatokkal, az elképzelésről mindössze az építéssz páros által szignált rajzok alapján alkothatunk képet. Károly és Markovits háromemeletes, pincével és padlással kiegészülő terve nagyvonalú elképzelésekről tanúskodik. A szálló számára kijelölt telek nem ismert, az alaprajzi kialakítás azonban egy hosszúkas, trapéz alakú telekhez igazodik. A homlokzatmegformálás szokatlan, a főhomlokzat vonala nem egyenes, jobb szélső tengelye mélyen beugratott, míg az így kialakuló sarokrész lekerekített, elegáns kialakítást nyert. A Sas Péter által publikált földszinti alaprajzon egy üveg bevilágítóval fedett központi étterem vehető ki, melyhez vélhetően kávéház is kapcsolódott.⁵¹ A szobák a három emeleten sorakoznak lineáris rendben körbeölelve a középen nyíló tágas udvart. Méreteik változatosak, a kor gyakorlatához igazodva az utcára néző terek között találjuk a legtágasabbakat, míg a belső udvarra és a szellőzőudvarokra néző szobák szerényebbek. Az 1910-es évek elején régimódi és nem túl igényes megoldásnak számít azonban a fürdő- és mellékhelyiségek folyosón való elhelyezése.

Megjelenésének részletei a Fürdő utcai bérházak és az Auguszteum számára készített tervek megoldásaira emlékeztetnek: a Sas által publikált homlokzatrajzot egy magas, ívelt lezárású timpanon uralja, a földszinten egy három tengelyen

átívelő kosárfébe bejárat vonja magára a figyelmet. A főhomlokzatot az ablakok formai változatossága gazdagítja, felületét síkjából ki- és előreugratott erkélyek mozgatják meg. A tervsorozatban fennmaradt egy látványterv is, mely a fent leírtaktól eltérő, sokkal inkább üzletházra emlékeztető megoldást látta.

**„...nekem a kultúra és erkölcsi, hazafias kötelesség minden,
– az anyagi semmi”**

■ A fenti sorok Hirschler Márki Sándor⁵² egyetemi tanárhoz írott leveléből származnak, melyben Hirschler arra kéri a leánygimnázium iskolaszék által kinevezett felügyelőjét, hogy a Marianummal kapcsolatos anyagi kérdéseket ne Xantus Jánossal⁵³ beszélje meg, hanem vele egyeztessen.⁵⁴ Hiszen míg Xantus realpolitikus, ő bevallottan idealista. Hirschler az oktatási és egyházi ügyeknek mindvégig kiemelkedő jelentőséget tulajdonított.⁵⁵ Jelleméből és neveletéséből adódóan is kulcsfontosságúnak tartotta az oktatás és a nőnevelés egyre aktuálisabbá váló ügyét, meggyőződése által hajtva korábban megoldhatatlan problémákat hidalva át. A neve által fémjelzett időszakban megvalósuló építészeti programok napjainkig is igényesnek és funkcionálisnak bizonyulnak, s bár az építészeti és stíluskérdésekbe vélhetően nem szólt bele, idealizmusa a nagy kérdések tekintetében minden bizonnyal meghatározó volt.

Nagyvonalú és merész elképzelései azonban a lehetőségeknél lényegesen nagyobb terhet róttak az egyházi pénztárra. A római katolikus egyház már az 1880-as évek első felétől fogva számos jelentős befektetésre vállalkozott, melyek máig is meghatározzák Kolozsvár belvárosának arculatát. Éltes Károly és Biró Béla plébánosok idején a Kőkerut utcai (ma Bogdan Petriceicu Haşdeu) iskola épületén kívül főként reprezentatív lakóházak felépítésére került sor: ekkor tervezte meg Alpár Ignác a Főtér keleti sorát meghatározó ikonikus bérpalotáit, s szintén ekkor alakult át az Unió utca déli házsorának egyházi tulajdonban lévő Kötő utcáig (ma Ioan Raţiu) eső szakasza. A jövedelmező vállalkozásnak számító befektetések nagy része azonban nem felhalmozott tőkéből, hanem kölcsönökből valósult meg, melyek visszafizetése évekig eltartott. 1907-ben Hirschler a püspöknek írott levelében részletesen beszámol az egyházközség adósságairól, melyek fedezésére egy újabb, kedvezőbb törlesztési részletű hitel felvételét helyezi kilátásba.⁵⁶ A jelentés alapján az egyházközség összesen 292 500 forint adósságot halmozott fel, melynek az elmúlt évben Hirschler által végrehajtott felújítások és javítások a 25%-át jelentették.⁵⁷ A Marianum és az Arany János utcai bérházak felépítése további tetemes összegeket⁵⁸ emésztett fel, az előirányzott keret pedig az első világháború kitörése miatt elnyúló kivitelezés és anyaghiány okán nem bizonyult elegendőnek. Az elhúzódó kivitelezés a lakóépületek bérbeadását is késleltette, jelentős jövedelemkiesést okozva. A kölcsönök visszafizetésére és a további szükséges befektetések megvalósítására 1927-ben az egyházközség újabb jelentős hitelért folyamodott.⁵⁹ A kölcsön felvételének pillanatában a Marianum és az Arany János utcai bérházak felépítésére felvett összegből 2 870 000 lejnek megfelelő hátralékkal küszködött az egyház.⁶⁰ A „holland kölcsön” néven elhíresült hitel körül kitörő korrupciós botrány tovább súlyosbította az egyház pénzügyi helyzetét, aminek következtében Hirschlert plébánosi tisztségéről lemondatták, majd perbe fogták, hogy aztán az ellene felhozott vádak alól mind felmentést kapjon.⁶¹ Két hónappal később, 1936. november 17-én halt meg Kolozsváron.

Hirschler József kedvező konjunktúrában vált a Szent Mihály-templom plébánosává. Az Osztrák–Magyar Monarchia kora gazdasági, kulturális és építészeti szempontból is rendkívül termékeny időszak volt, amikor az állami befektetések mellett számos magán- és egyházi építkezésre is sor került. A 19. század második felében emelt egyházi lakóházak sorát Hirschler továbbiakkal

bővítette, érdemben felkarolva a közoktatás direkt módon kevésbé jövedelmező ügyét is. A kinevezését követő biztató esztendőket azonban sorsfordító, háborús évek követték, nem várt anyagi nehézségeket hozva magukkal. A növekvő adósságok és a politikai környezet átalakulása közepette azonban a plébános az anyagiakkal szemben továbbra is az eszmei tényezőket tartotta elsődlegesen szem előtt. Értékrendje és meggyőződése is az oktatás és a szociális kérdések irányába hajtották, míg az idő múlásával az anyagi kérdések – pénzügyi gyakorlati készségek hiányában – egyre inkább kicsúsztak a kezéből.

■ JEGYZETEK

1. Miután Kolozsvárra kerül, édesanyját és testvéreit is idehívja, lakást vásárol számukra. Sas Péter: *Egy reneszánsz lelkiületű főpap*. Hirschler József főesperes-plébános. Kvár, 2010. 32-34. (A továbbiakban Sas Péter: Hirschler József.)
2. Ma Állami Berzsenyi Dániel Gimnázium. Sas Péter: Hirschler József 32.
3. Kende János: *Dr. Hirschler József*. In: *Emléklapok a Marianum történetéből*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 10-19, 10. (a továbbiakban Kende János: Hirschler József), Online forrás: <http://mek.niif.hu/11800/11856/11856.pdf> (2019.06.24.)
4. Pápai, jezsuita vezetés alatt álló római papnevelő intézet, mely a Collegium Germanicum és a Collegium Hungaricum egyesítésével jött létre 1580. április 13-án. Német nyelvterületről és Magyarországról fogadott növendékeket papi és káptalani, szerzetesi vagy főúri ajándásra. Magyar Katolikus Lexikon: <http://lexikon.katolikus.hu/C/Collegium%20Germanicum-Hungaricum.html> (2018.04.19.)
5. Hirschler József önéletrajzi jegyzetei, Kolozsvár, 1910. május 31. A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban KvGyLvt), 290/b, Szent Mihály-plébánia iratai, 1910, 100. doboz. Bölcsészettudomány: 1897. június 21. Teológia: 1901. június 7.
6. *Dr. Hirschler József életrajza*. Ellenzék 57. évf. 269. sz. 1936. november 19. 3.
7. Kende János: Hirschler József 10.
8. Önéletrajzi beszámolójának végén nyelvismeretére vonatkozóan megjegyzi, „Beszél... magyarul, németül, olaszul.”
9. Hirschler József segédlelkeszi kinevezése, KvGyLvt, idézi Sas Péter: Hirschler József 330.
10. Hirschler József: *Az elemi kath. vallásoktatás módszere*. Kolozsvár, 1906.
11. Kende János: Hirschler József 12.
12. *Dr. Hirschler József életrajza*. Ellenzék 57. évf. 269. sz. 1936. november 19. 3.
13. Beiktatására 1906. április 5-én került sor Gyulafehérváron.
14. Sas Péter: Hirschler József 54.
15. Uo.
16. Uo. 40.
17. Ladó Ágota: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus csíkszeredai főgimnáziumának tervezéséről*. In: Székely Miklós (szerk.): *Kóstolni a szép-tudományba*. Tanulmányok a Fiala Művészettörténetesek IV. konferenciájának előadásából. 157-172, 162.
18. A tanulmányban említett épületeken és terveken kívül: Római Katolikus Főgimnázium, Kézdivásárhely (1907), Római Katolikus Főgimnázium, Csíkszereda (1907–1908); Római Katolikus Főgimnázium, Udvarhely (1908)
19. Ma Memorandumulvi/Unió utca 3. szám.
20. Hübner a bécsi Műszaki Egyetemen 1882 és 1887 között végezte tanulmányait, tanára Karl König (1841–1915) volt.
21. Születésének és elhalálozásának éve ismeretlen.
22. KvGyLvt, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei, 290/d, 31-es doboz, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei 1900–1913, 1905. augusztus 21-i bejegyzés.
23. Uo.
24. KvGyLvt, 290/h, Egyháztanácsi jegyzőkönyvek, 4-es doboz, 1905–1908, 1905. október 14-i bejegyzés; KvGyLvt, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei, 290/d, 31-es doboz, 1900–1913, 1906. április 21-i bejegyzés.
25. KvGyLvt, 290/h, 4-es doboz, Egyháztanácsi jegyzőkönyvek, 1905-1908, 1907. március 14-i bejegyzés.
26. *Az Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára* (a továbbiakban StátusLvt), IV/6 c., 7. doboz, 1907. augusztus 8-án kelt telekrendezési terv és annak szöveges melléklete, KvGyLvt, 290/d., 31. doboz, Szent Mihály-plébánia iratai, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei, 1907. október 16-i bejegyzés.
27. StátusLvt, IV/6c, 7-8. doboz, Tervrajzok, illetve KvGyLvt, 290/f, 4. doboz, Kolozsvári építési iratok, Egyéb egyházi épületek.
28. Egyéb iskolaépületei: csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium (1908), udvarhelyi Római Katolikus Főgimnázium (1908).
29. Hirschler József: *Bevezető*. In: *A Miasszonyunkról nevezett szegény iskolánövérkek vezetése alatt álló kolozsvári római katolikus óvoda, elemi és polgári leányiskola értesítője az 1908-1909-es iskolai évről*. Szent Bonaventúra Könyvnyomda, 1909. 3.
30. Hirschler József levele az iskolaszéknek 1909. május 6., közli Sas Péter: *Marianum*. Kvár, 2011. 348-350, 349. „...úgy az óvoda, mint az elemi iskola számára tanterem szaporításról kell a Schütz-alapnak gondoskodnia, mégpedig sürgősen.”

31. Bővebben lásd Gál Zsófia: *Gondolatok a Marianum Római Katolikus Leánynevelő Intézet épületéről*. In: P. Kovács Klára – Pál Emese (szerk.): *Képváltás. Tanulmányok a Fiatal Művészet-történészek V. Konferenciájának előadásaiából*. Kvár, 2017; Gál Zsófia: *Amit a Marianumról tudni érdemes*. Erdelyikronika.net, <https://erdelyikronika.net/2017/04/amit-a-marianumrol-tudni-erdemes/>; Gál Zsófia: *Tényleg a Marianum Kolozsvár első vasbeton épülete?* Korunk 2018. 1. sz. 87–90.
32. Hirschler József levele Majláth Gusztáv Károly püspöknek. 1908. június 8. KvGyLvt, 290/b, 97. doboz, 1908
33. A leánygimnázium az 1869-ben alapított Országos Nőképző Egylet keretei közt jött létre. Bővebben lásd Kéri Katalin: *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*. Pécs, 2018. 449.
34. Az internátus megépítése a közben kitörő I. világháború okán 1916-ig elhúzódt.
35. Hirschler József levele Márki Sándornak, 1916. december 5., MTA Kézirattár, Ms. 5162/135-144, 140.
36. A telket a források Fürdő utcai (ma Cardinal Iuliu Hossu) telekként említik, mivel azonban az épületek nagyobb része a Sétatér mentén húzódó mai Arany János utcára néz, a szövegben ezt a megnevezést használjuk. A mai Arany János utca szabályozására az épületek felépülte után kerül sor.
37. Bővebben lásd Gál Zsófia: *Az Arany János utcai bérházak*. Korunk 2014. 2. sz. 69–74.
38. Hanák Péter: *A Kert és a Műhely*. Bp., 1988. 21.
39. Déry Attila: *Bérházak*. In: Császár László: *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon*. Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., Bp., 1995. 9.
40. A telken ekkor már állt három egyszintes épület, melyek azonban nem aknázták ki kellően a telek adta lehetőségeket.
41. KvGyLvt, 290/h, 5. doboz. Az egyházközség gyűléseinek jegyzőkönyve, 1910. április 16-i bejegyzés.
42. Alig egy fél évvel az építkezés megkezdését követően, 1911 végén az egyik hitelező pénzüintézet, a Munkaadók Bankja csődbe ment, ezzel másfél évre megakasztva az építkezés folyamatát.
43. Az utolsó épületek befejezése 1916-ig elhúzódt.
44. Kende János: Hirschler József 13-14.
45. Uo.
46. Hevesi József a neves Bakosi Bak Lajos Kolozsváron tevékeny műasztalos veje, a szakmát az ő műhelyében tanulta ki, 1885-től kezdődően Bak üzletvezetője. KvGyLvt, A szt. Mihály templ. asztalosmunkái. Hevesi József műasztalosmester műhelyéből. A Dunky-fivérek felvételei.
47. Kende János: Hirschler József 14; A róm. Kat. Egyházközség tulajdonát képező Mátyás király téri Szt. Mihály templom villamos világítás berend. terve. 1905.11.27. KvGyLvt, 290/f, 9. doboz. Építési iratok, alaprajzok, tervrajzok.
48. Hirschler József Majláth Gusztáv Károlynak 1907-ben írott levélvázlata, melyben így fogalmaz: „... hivatalba lépésem óta kénytelen voltam (...) az egyházközség tulajdonát képező plébániai lak kijavítására és használhatósága érdekében részint építkezéseket, részint belső átalakításokat és felszereléseket eszközölni...” KvGyLvt, 290/e, 16. doboz, gazdasági iratok.
49. KvGyLvt, Rákóczy-kertben építendő lakóházak tervezete. 290/f 18. mappa.
50. Károly Lajos és Markovits Sándor tervei az Auguszteum római katolikus iskola és óvoda számára. StátusLvt, IV/6c, 7. doboz, Tervrajzok.
51. Sas Péter a szálló homlokzatrajzát, metszetét, valamint néhány alaprajzát (pince, földszint, első emelet és padlás) publikálta, melyek részletei nem kivehetőek. A római katolikus gyűjtőlevéltárban csak a második-harmadik emeleti alaprajzot sikerült megtalálnom. Sas Péter: *A római katolikus egyház szerepe Kolozsvár építészettörténetében*. Kvár, 2011. 124. és KvGyLvt, 290/f. 9. doboz. Építési iratok, alaprajzok, tervrajzok.
52. Márki Sándor (1853-1925) történetíró, 1892-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem oktatója, 1896 és 1897 között a bölcséleti kar dékánja, majd 1914–15 között az egyetem rektora.
53. Xantus János (1888–1962) földrajztudós, geológus. Xantus részt vett a Marianum létrehozásában, 1913-tól óraadó tanár, majd 1939 környékétől az intézet igazgatója.
54. Hirschler József levele Márki Sándornak, 1920.10.23. MTA Kézirattár, Ms. 5162/135-144, 143.
55. Ő maga mind közül a nőnevelés megreformálására tett törekvéseit tartotta a legfontosabbnak. *Beszélgetés a 25 éves jubileumát ülő Hirschler Józseffel*. Ellenzék 49. évf. 42. sz. 1925. február 22. 2.
56. Hirschler József Majláth Gusztáv Károlynak írott levélvázlata. KvGyLvt, 290/e, 16. doboz, Gazdasági iratok.
57. A Szent Mihály-templom és a plébánia felújítása, előbbi új bútorzata, valamint a plébánosi javadalom részét képező épületek javítása.
58. Összesen mintegy 2 400 000 korona.
59. Sas Péter: Hirschler József 98.
60. Uo.
61. *A hadbíróság főügyésze elejtette a vádat dr. Hirschler József prelátnak kanonok ellen*. Magyar Lapok V. évf. 216. sz., 1936. szeptember 24. 7.